

REEMIGRACE ZAHRANIČNÍCH ČECHŮ A SLOVÁKŮ PO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLCE A JEJICH USÍDLOVÁNÍ NA SLOVENSKU¹

JAROSLAV VACULÍK

After the end of the First World War, the mood for re-emigration rose among foreign compatriots, not only in Central, Eastern and Southeastern Europe, but also in the USA. The greatest interest in re-emigration was among compatriots in Germany and Austria, which, like the defeated states, were in a bad economic situation. A similar situation was in Russia where a civil war broke out after the Bolshevik coup in November 1917.

Key words: Re-emigration; Czechs and Slovaks on abroad; Slovakia.

Cílem předložené studie je přiblížit Slovensko jako cílovou destinaci reemigrace zahraničních Čechů a Slováků po Velké válce. Jde o referát, který měl být přednesen na konferenci v den 100. výročí vzniku společného státu, kterou pořádal 28. října 2018 Ústav státu a práva AV ČR. Pro náhlé onemocnění autora příspěvek nemohl být přednesen a tudíž nebyl ani publikován. Dosavadní česká a slovenská historiografie se problematikou zabývala jen okrajově.

Největší možnosti pro poválečnou reemigraci měly vzniknout na Slovensku, kde mělo být díky pozemkové reformě odstraněno výsadní postavení německých a maďarských velkostatkářů. Většina přidělené půdy připadla Slovákům a slovenským Maďarům (70 %), zbytek Čechům a Moravanům (29 %).² Do toho jsou započítáni i čeští a slovenští reemigranti z USA, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, Ruska, Maďarska a Polska. Slovenští reemigranti se dožadovali půdy ve svých rodných vesnicích, což ale pro velký zájem místního obyvatelstva o půdu nebylo reálné. Státní pozemkový úřad doporučoval osídlování zabraných velkostatků, kde byly zřizovány nové kolonie. Ty se ovšem nacházely v etnicky maďarském pohraničí na jižním Slovensku a jižní

¹ Stať navazuje na předchozí autorovy studie publikované v tomto sborníku. Srv. VACULÍK, J.: K repatriaci ruských legionářů v letech 1919–1920. SPPFŘSV, 32/2018/2, č. 2, s. 61–66; Týž. K podílu vojenské správy na repatriaci po Velké válce. SPPFŘSV, č. 32/2018/1, s. 39–46; Týž. K podílu vojenské správy na repatriaci Čechů a Slováků z Ruska po první světové válce. Sborník prací PdF, řada společenských věd, 31/2017/2, s. 50–54; Týž. K reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků ze Spojených států a Ruska po Velké válce. SPPFŘSV, č. 27/2013/2, s. 65–74. Z dalších statí téhož autora: Repatriacija češskich i slovacckich vojenno-plennych iz Rossii v načale 1920-ch gg. In: Slavjanskij sbornik, vyp. 13, 2015, s. 26–33; Týž. O repatriacii čechoslovackich legionov iz Rossii. In: Pervaja mirovaja vojna v istrii Rossii. Saratov 2015, s. 31–37; Týž. O repatriacii čečov i slovakov iz Rossii posle Velikoj vojny. In: Rossija – SSSR – RF v uslovijach reform i revolucij XX-XXI vv. Saratov: Saratovskij gosudarstvennyj universitet, 2016, s. 139–145; Re-emigration of Czechs and Slovaks after World War I. and World War II. In: Resettlement and Extermination of the Populations. A syndrome of Modern History. Prague: The Institute of History, Czech Academy of Sciences, 2015, s. 445–470. Celkové shrnutí v autorově monografii: Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce. Brno 2014. Z dalších statí téhož autora: Uwagi w kwestii reemigracji i repatriacji do Republiki Czecho-słowackiej po I wojnie światowej. In: Człowiek - Idea - Działo. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2013, s. 561–570; Týž. Příspěvek k reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků po Velké válce. SPPFŘSV, č. 28/2014/2; Týž. Ještě k reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků po Velké válce. SPPFŘSV, 28/2014/2, s. 55–71; Týž. Znovu k reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků z Ruska po Velké válce. SPPFŘSV, 29/2015/1, s. 145–150.

² PROCHÁZKOVÁ, J.: Čeští kolonisté na Slovensku v období první ČSR na příkladu kolonie Sully (Šulany). In: Český lid, 99, 2012, č. 2, s. 175.

Podkarpatské Rusi. Vedle státní kolonizace probíhala i soukromá, kdy si uchazeči kupovali půdu přímo od velkostatkářů. Státní kolonizace byla zcela řízena Státním pozemkovým úřadem, který také zahájil výstavbu domků pro nové kolonisty. Reemigranti se v maďarském prostředí setkávali s nevrzavostí místního obyvatelstva. Kolonisté mnohdy nezvládali hospodaření v nových podmínkách a měli problémy s realizací své produkce na přesyceném místním trhu, odtrženém od městských center špatnými komunikacemi. Kolonista potřeboval ke stavbě budov a pořízení hospodářského inventáře 100 tisíc korun, které obvykle získával bankovním úvěrem. Za půdu musel složit zálohu 20 tisíc korun.

Ministerstvo sociální péče (MSP) se snažilo brzdit návrat reemigrantů, kteří neměli dostatečné finanční prostředky, zajištěné ubytování, ani zaměstnání. MSP upozorňovalo, že hospodářské a politické poměry v ČSR neumožňují překotný návrat československých příslušníků z ciziny. Jejich rychlý návrat měl být proto brzděn. Žádalo, aby zastupitelské úřady zasílaly seznamy osob, které se chtěly vrátit. Ty se neměly vydávat na cestu dříve, než jim došlo sdělení MSP, že byl pro ně vyhledán byt a zaměstnání. Podle této teorie se však reemigrace neuskutečňovala, krajané se vraceli spontánně sami bez oficiálního souhlasu. MSP také ukládalo brzdit reemigraci ze zemí s vyšší životní úrovní.³

Reemigraci na Slovensko provádělo repatriační oddělení při úřadu ministra s plnou mocí pro správu Slovenska v Bratislavě (oddělení pro záležitosti zahraničních Čechoslováků). Nárok na návrat na státní náklady měli jen nemajetní příslušníci ČSR, kteří byli mimořádnými poměry nuceni přesídlit na území československého státu.⁴ Koncem srpna 1920 zaslalo ministerstvo zahraničních věcí (MZV) zastupitelským úřadům oběžník, ve kterém se jasně pravilo, že „*vzhledem k hospodářským a politickým poměrům v RČS budiž snaha o překotný návrat československých příslušníků do vlasti zásadně bržděna*“.⁵

K regulaci návratu vystěhovalců na Slovensko zřídil ministr s plnou mocí pro správu Slovenska komisi, která jim měla opatřovat zaměstnání, podporovat jejich svépomocnou iniciativu a vytvářet vhodné životní podmínky. Reemigraci státních zaměstnanců bývalého Rakousko-Uherska provádělo ministerstvo veřejných prací. Úkolem reemigrace bylo umístění navrátilců, včetně jejich použití jako „kolonizačního materiálu“ v pohraničí. Na státní náklad měli být přepravováni jen nemajetní příslušníci. Museli se zavázat, že náklady dopravy uhradí po usídlení v ČSR. Množství věcí určených k převozu nemělo přesahovat 4 tis. kg. ČSD povolovaly pro chudé reemigranty dopravné zdarma, pro nemajetné slevu 50 %. Dopravu majetku k nádraží a od nádraží si měl každý opatřit sám. Stravné bylo vypláceno jen ve výjimečných případech.⁶ Ministerstvo vnitra požadovalo, aby do transportů byli výhradně přijímáni pouze českoslovenští státní příslušníci: „*Rozmnožuje se u nás počet nevíтанých cizinců, nehledě k tomu, že se zvláště v takových případech jedná asi o osoby vyslané sem za agitačními účely*“.⁷

Pro pomoc slovenským reemigrantům vznikl v Bratislavě Ústřední pomocný výbor pro zahraniční Čechoslováky v čele s ministerským radou dr. V. Dolejším jako předsedou.⁸ Američtí reemigranti zřídili v Bratislavě také Repatriační stavební družstvo amerických Slováků a Čechů a Stavební družstvo zahraničních Čechoslováků, které rozhodnutím ministerské rady z 22. června 1922 obdržely od Poštovního šekového úřadu v Praze zápujčku ve výši 700

³ Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV), V. sekce, k. 508, dopis MSP MZV z 23. 7. 1920.

⁴ Tamtéž, MSP MZV ze 17. 8. 1920.

⁵ Tamtéž, oběžník MZV ZÚ z 30. 8. 1920.

⁶ NA, f. MSP, k. 3901, ministerstvo zahraničních věcí (dále jen MZV) zastupitelským úřadům (ZÚ) 17. 1. 1921.

⁷ Tamtéž, dopis ministerstva vnitra (dále jen MV) repatriačnímu oddělení MNO z 24. 5. 1921.

⁸ NA, f. MSP, k. 469, Ústřední pomocný výbor pro zahraniční Čechoslováky.

tisíc Kč.⁹ Na přidělové akci v rámci pozemkové reformy chtěly participovat také soukromé výdělečné společnosti. Jednou z nich byla Pozemková, realitní a úvěrová společnost Atlas, která chtěla zakoupit objekty pro americké Čechy a Slováky. K tomu Státní pozemkový úřad (SPÚ) sdělil, že „*přídělový zákon neobsahuje žádné ustanovení, které by dovolovalo, aby prováděcí akce přídělová byla cele nebo zčásti svěřena výdělečné společnosti*“.¹⁰ SPÚ sdělil, že je ochoten přispět k reemigraci tím, že by poskytl vracejícím se zemědělským dělníkům přiděl půdy.¹¹

Ministerstvo pro sjednocení zákonů navrhovalo pro reemigraci Čechů a Slováků z USA, Rakouska a Maďarska zřídit u ministerstva sociální péče stálou meziministerskou konferenci složenou z 5–7 členů, která by byla ve styku se Slovenskou ligou v Americe a Národním výborem vídeňských a dolnorakouských Čechů.¹² Naproti tomu ministerstvo obchodu (MO) zastávalo názor, že meziministerská komise „*nezdá se býti orgánem dosti pohyblivým pro praktické provádění akce*“.¹³

Meziministerská porada konaná v květnu 1920 v ministerstvu veřejných prací projednávala reemigraci vídeňských Čechů na Slovensko a na jižní Moravu. Ministr veřejných prací Antonín Hampl nejprve vylíčil hospodářské důvody, které nutily vídeňské Čechy hledat příznivější prostředí. Rakouský český poslanec František Dvořák konstatoval, že se původně vídeňští Češi stěhovat nechtěli. Ale pokles hospodářského významu Vídně po rozpadu Rakousko-Uherska je vedl k samovolnému stěhování, které bylo nezbytné změnit v plánovité. Dále hovořil o zřízení akciových společností pro výrobu stavebních hmot, truhlářství, oděvní, obuvnický a kovoprůmysl na Slovensku (Bratislava, Trenčín, Nitra, Prešov) a na Moravě (Moravská Ostrava, Olomouc, Břec-lav). Ministr pro sjednocení zákonů a organizace správy dr. Milan Hodža navrhl zřízení Repatriačního úřadu nebo alespoň meziministerské komise. Podle ministra Hampla „*repatriace musí postupovat pozvolně, nutno hledat pozemky, schází materiál a peníze nejsou na vše*“.¹⁴

Součástí reemigrace Čechů a Slováků byl také návrat amerických Rusínů, kteří se v roce 1920 vraceli z New Yorku na Podkarpatskou Rus. Vezli s sebou dar amerických Rusínů – vlajku Podkarpatské Rusi, zvon Svobody a křesla, v nichž seděli prezident Masaryk a guvernér Žatko-vič na kongresu Středoevropské unie v Pittsburgu.¹⁵

Vláda se 4. března 1921 usnesla, aby MO poskytlo Svazu slovenských obchodníků a průmyslníků vrátivších se z Ruska se sídlem v Turčianském Svätém Martině státní zápůjčku 3 mil. Kč. Zápůjčka byla vyplacena ministerstvu s plnou mocí pro správu Slovenska, aby byla předána Svazu k navázání a umožnění obchodních styků s Ruskem. Částky bylo použito na upsání akcií Československé akciové společnosti pro obchod, průmysl a hospodářství, ale bez pozitivního výsledku. Ze zápůjčky měl Svaz platit MO úrok 1,5 %, ale své závazky nesplnil. Nepostaral se o bezpečnost poskytnuté zápůjčky, úrok neplatil, takže částka 3 mil. Kč byla pro stát ztracena. Přesto Svaz žádal další zápůjčku 7 mil. Kč, což MO odmítlo, protože původní částky Svaz nepoužil k navázání obchodních styků s Ruskem, ale k sanaci akciové společnosti.¹⁶

Státní pomoc byla nezbytná i při kolonizaci zemědělských reemigrantů, o kterou pečoval Státní pozemkový úřad. Na SPÚ se akci zabývaly čtyři odbory, a to odbor V/2, který řídil

⁹ NA, f. PMR, k. 8325, dopis MSP Poštovnímu šekovému úřadu z 18. 8. 1922.

¹⁰ NA, f. Národní rada česká (dále jen NRČ), k. 470, dopis SPÚ společnosti Atlas z 28. 6. 1922.

¹¹ NA, f. PMR, k. 209, dopis SPÚ PMR 7. 8. 1922.

¹² Tamtéž, k. 2825, Ministerstvo pro sjednocení zákonů PMR 5. 5. 1920.

¹³ Tamtéž, MO PMR 28. 2. 1920.

¹⁴ Tamtéž, k. 2825, relace o meziministerské poradě 6. 5. 1920.

¹⁵ Tamtéž, záznam PMR 17. 6. 1920.

¹⁶ Tamtéž, k. 496, MO PMR 17. 2. 1923.

kolonizační akci, odbor VI/1, který se zabýval umísťováním zemědělců při kolonizaci, odbor VI/2, který se věnoval péči o družstva kolonistů a reemigrantů a odbor VI/3 pečující o poskytování úvěru kolonistům.¹⁷

V rámci pozemkové reformy vzniklo na jižním Slovensku z dosavadních velkostatků 61 státních kolonií a 11 na jižní Podkarpatské Rusi. Byl to kraj uherské stepi s malými vesnicemi, osamělými dvory a rozsáhlými pastvinami s typickými vahadlovými studněmi. Z pustiny a bažin se měly stát úrodné lány a luka. Do zpuštěných budov se stěhovali noví kolonisté, mezi nimi reemigranti, mj. z Ruska. Již počátkem listopadu 1923 po zorání pozemků oseli kolonisté část půdy žitem a pšenicí. Na jaře 1924 uhodily silné deště, takže první sklizeň nebyla úspěšná. Stavba budov byla v režii Stavebního a bytového družstva za součinnosti SPÚ a Kanceláře legií MNO.¹⁸

Byla to právě městská reemigrace vídeňských Čechů, která ztroskotala na cenách obydlí, jež při znehodnocené rakouské měně a československé drahotě dostoupily závažných výšek.¹⁹ Řešení bytové otázky bylo jednou ze základních podmínek úspěšné reemigrace. Ústřední pomocný výbor pro zahraniční Čechy a Slováky v Bratislavě upozorňoval na nutnost značných státních obětí ve prospěch nemajetných reemigrantů. Program výboru zdůrazňoval nutnost zmohutnění národní državy v ČSR a zesílení vnější a vnitřní bezpečnosti státu.

Američtí slovenští reemigranti byli většinou zemědělci, kteří netoužili bydlet na městské periferii, ale menšina průmyslových reemigrantů z USA byla dostatečně početná i kapitálově samostatná natolik, aby představovala dostatek koupěchtivých zájemců, kteří by se mohli usadit v Bratislavě. Např. krajanské družstvo v Chicagu hodlalo zřídit v Bratislavě továrnu se značným akciovým kapitálem, která potřebovala nejen vhodné dílny, ale i dělnické byty. Výbor navrhoval stavbu dělnické kolonie na vyvlastněných pozemcích, na jejichž stavbu by stát povolil přiměřený obnos. Výhodné podmínky pro nové stavby byly např. v Děvíně. Banka československých legií nabízela výboru ke koupi celou bytovou kolonii v Bratislavě „Na kolibě“.

Reemigranti získali v cizině dostatek finančních prostředků k samostatnému podnikání v ČSR, k čemuž je vedla i vysoká hodnota dolaru. Pokud ovšem nenalezli podporu československého státu, odcházeli zpět do ciziny. Dle Výboru, Slovensko bylo neobyvanou dosud panenskou Amerikou uprostřed Evropy: „*Geografická poloha Slovenska předurčuje tuto zemi, aby pro budoucí směnný a vývozní obchod s Balkánem a Východem stalo se hlavním překladištěm a průvodním jeho centrem.*“²⁰

Kancelář Výboru měla soupis různých podniků na Slovensku, v nichž se mohli uplatnit reemigranti. Dle výboru myšlenka reemigrace měla státní význam: „*Československo Čechoslovákům!*“ Cíl reemigrace považoval Výbor za národní. Proto měla být nutná péče státu o dobrovolně se navrátilší krajany, a to v součinnosti referátů ministerstev obchodu, průmyslu, zemědělství a veřejných prací, Masarykovy akademie práce, Slovenské ligy, Slovenské ligy v Americe i soukromých podniků. K zakládání nových podniků mělo být využito přírodního bohatství Slovenska. Výbor se považoval za kvazi právního ochránce reemigrantů. Zemědělství reemigranti z Ameriky měli, jako spolehliví a národně uvědomělí Slováci, představovat slovenskou národní državu na jižní hranici Slovenska: „*Pro osídlování tohoto území jsou naši dolnozemiští a američtí zemědělci přímo vzornými!*“²¹

¹⁷ NA, f. NRČ, 4. 470, oběžník SPÚ z 11. 10. 1922.

¹⁸ KUŠTEK, Vladimír: *Obrázky z obcí Svoboda a Stráž pri Čope*. In: Podkarpatská Rus, 2013, č. 4, s. 6–7.

¹⁹ Slovenský národný archív (SNA), f. 5, Inštruktorát ministerstva sociálnej starostlivosti (MSS), Ústřední pomocný výbor pro zahraniční Čechy a Slováky v Bratislavě.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tamtéž.

Pomocný výbor měl pro reemigranty vyhledat pozemky, provést jejich ocenění, organizovat nákupní družstva a sjednat souhlas s vyvlastněním a parcelací majetků podléhajících pozemkové reformě. O zakoupení půdy a přesídlení na jižní Slovensko projevíli zájem také krajané z Horního Rakouska.

Američtí Slováci ustavili Kolonizační, úvěrní a obchodní družstvo v Bratislavě. S ním jednotliví kolonisté uzavírali kolonizační smlouvy, podle kterých jim družstvo dávalo do držby a užítku hospodářské usedlosti, na kterých družstvo mělo do deseti měsíců postavit obytné a hospodářské budovy.²² Dále mělo družstvo opatřit usedlost potřebným živým a mrtvým inventářem. Cena pozemků byla tři tisíce Kč za jedno katastrální jitro (5755 m²). Kolonista se zavazoval odevzdat družstvu každoročně úrodu z 50 % plochy a tu bylo družstvo povinno co nejvýhodněji zpeněžit. Po odečtu úroků a poplatku za režii byl zbytek připočten k čekatelskému vkladu, který kolonista musel složit ve výši 60 tis. Kč v hotovosti. Jakmile se obnos čekatelského vkladu vyrovnal celkovým nákladům, nabyl kolonista právo požadovat převod vlastnického práva ve svůj prospěch. Družstvo nebylo oprávněno zrušit smlouvu výpovědí, pokud kolonista řádně plnil své povinnosti.

Českoamerický týdeník Čechoslovák psal o Slovensku jako o zemi budoucnosti: „*Velké bohatství lesní a ohromné nezužité poklady nerostné musí se otevřít, aby poskytly lepší budoucnost chudému slováckému lidu*“.²³ Týdeník doporučoval reemigrantům, aby přišli do vlasti již s určitými plány, které by přispěly k hospodářskému vzestupu ČSR. Měli vytvořit družstva nebo akciové společnosti, které by pak zakládaly nové podniky, vykupovaly továrny a velkostatky a zužítkovaly lesy. Měl být zřízen Osídlovací úřad, který by umožňoval americkým Čechům a Slovákům jejich návrat.

Československý generální konzulát v New Yorku vykonal vše potřebné, aby usnadnil krajanům návrat do vlasti. Žadatel o československý pas musel předložit domovský nebo křestní list, dvě fotografie a dva formuláře žádosti o pas. Žadatelé nesměli cestovat do New Yorku dříve, dokud nedostali svoje pasy na jimi udané adresy.²⁴

Podle časopisu *Hospodář* představovali američtí Češi a Slováci hospodářsky potentní skupinu: „*Člověk z Ameriky s úsporou 1-2 tis. USD by byl u nás zámožným člověkem*“.²⁵ Češi a Slováci v Americe nebyli jen dělníky, ale představovali i střední stav, byli obchodníky, rolníky a řemeslníky.

V lednu 1920 čekalo v USA několik tisíc Čechů a Slováků na odjezd do ČSR. Díky komplikovaným dopravním poměrům způsobeným válkou byly z Paříže do Prahy vypravovány týdne jen tři vlaky Orient Expresu, ve kterých bylo možné získat místenku jen prostřednictvím československé vojenské úřadovny v Paříži. Ostatní cestovali obyčejnými vlaky přes Švýcarsko a Rakousko. Ve vlaku platili francouzskými franky, československé peníze neměli. Hotely v Praze byly přeplněny, krajané byli překvapeni lácí ubytování i stravování. Mnoho krajanů mělo uspořeno 2–10 tisíc dolarů.²⁶

Očekával se příchod na 100 tisíc Slováků z Ameriky, kteří měli přivést finanční prostředky v hodnotě 100 mil. dolarů. Měli být také nositeli hospodářského pokroku.²⁷ Noviny ovšem poukazovaly, že odhad počtu navrátilců je přehnaný, neboť to neumožňovaly dopravní poměry.²⁸

²² SNA, f. 6, Expozitura ministerstva polnohospodářstva 1919–1929, k. 99.

²³ Čechoslovák, 20. 12. 1919, s. 6–7.

²⁴ Hospodář, 1920, č. 3.

²⁵ Hospodář, 1920, č. 5, s. 223.

²⁶ Čechoslovák, 31. 1. 1920, s. 1.

²⁷ Tamtéž, 28. 2. 1920, s. 7.

²⁸ Tamtéž, 10. 4. 1920, s. 11.

Reemigrace Čechů a Slováků do ČSR po Velké válce probíhala, na rozdíl od reemigrace po 2. světové válce, za mnohem obtížnějších podmínek. Zatímco po 2. válce byly získány osídlovací možnosti díky odsunu Němců z pohraničí českých zemí, po 1. válce sice proběhla pozemková reforma, ale ubytovací a pracovní možnosti bylo možné najít jen na venkově, především na německých a maďarských latifundiích.

(Zpracováno v rámci projektu GAČR 410/12/0142)

prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc.
katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: vaculik@ped.muni.cz